

RAUGE NAIVISMI NULLIRINGID

Mehis Heinsaar. Unistuste tappev kasvamine. Jutte ja novelle, muinasjutte ja nägemusi siit- ja sealtpoolt Eestimaa teid. Tallinn: Menu, 2016. 231 lk.

Mehis Heinsaar on kahtlemata üks salapärasemaid ja menukamaid tänapäeva Eesti kirjanikke. Selle kasuks räägivad mitte üksnes viimse nurgani täidetud saalid raamatuesitlustel, autogrammisabad ning teoste müügieðu, vaid näiteks ka tema loomingut lahkava kirjanudusteadusliku konverentsi toimumine juba siis, kui Heinsaar oli alles 35-aastane, samuti Tuglase novellipreemia pälvimine esimese raamatu eel. Heinsaare viies (või kuues, kui arvestada ka „Här-ra Pauli kroonikaid” (2001)) jutukogu on seni mahukaim ja formaadiltki suurim, ehkki arvuliselt on lugusid sama palju kui „Ülikonnas” (2013) ja lausa poole vähem kui „Ebatavalises ja ähvardavas looduses” (2010). Sellest võib kerge rehkendusega järeldada, nagu oleks lood veninud palju pikemaks. Päriselt see siiski nii ei ole, sest raamatule mahtu andev pikim lugu koosneb lühematest ja eraldi pealkirjastatud, omavahel üksnes lõdvalt haakuvatest episoodidest ning efektiivsuse ja tähenduslikkuse saavutamiseks need pigem eraldi, sest Heinsaar on eelkõige üksikjuhtumuste kirjeldaja. Niisiis ei ole oletatav mastaabimuutus tegelikult eriline muutus ning ka sisuliselt jätkab Heinsaar ikka oma tuttavat ja üllatustevabas, sageli ennast kordavaski jutuvestmise laadis.

Mõne enesekordamisega on sealjuures mindud päris kaugele: sellesama pikima loo „Kui öökull huikab meid” algusleheküljed esinesid üsna samasugusena juba „Ülikonnas” omaette loona „Jõu tagasitulek”. Fragmentide *copy-paste*

taaskasutusi tavatseb häbematu lugeja pidada haltuuraks või eksituseks, aga üks menukirjanik või seda võtet endale lubada ka ilmunud jutu edasiarendamise ja laiemasse tervikusse paigutamise eesmärgil. Kui ainult edasiarendus ei tunduks ajapikku kogunenud lõpetamata pudemete sihitu kokkuklepena, millele antud raam näib pisut kistud.

Üht-teist on „Unistuste tapvas kasvamises” siiski tuntavalt muutunud. Mitte asjata ei ole raamatu pealkirjas korraks peibutatud salajast elevust töötavate unistustega, neid kohe morbiidsusega tempides.

Kord on kirjanik avaldanud oma unistuse: „Tahaks leida raskeid maastikke, kus nädalate ja kuude kaupa tuleb intensiivselt kõndida. Piisavalt laisa inimesena tean, et peaks selle unistuse kord lihtsalt ellu viima.”¹ Ühe võimalusena on see ellu viidud loomingu: varem põhiliseks tegevusruumiks kinnistunud maagilisest linnast, eriti Supilinna irratsionaalsetest korteritest, on nüüdseks otsustavalt väljutud. Üks oluline tegevuspaik on küll Karlova, ent enamasti liigutakse „Unistuste tapvas kasvamises” marginaalses külakeskonnas või suisa metsiku looduse rüpes. Muidugi on maapiirkondades ringi hulgutud varemgi Heinsaare loomingus, ennekõike „Rändaja õnnes”, mille põhjal sai üsna konkreetset kaardistada tema avarama tegevusruumi peamiselt

¹ M. Heinsaar, Mütoloogilised korterid, väikesed jumalad, tihnikud. Mehis Heinsaare Tartu. – Luhtatulek. Ekslemisi Mehis Heinsaare tihnikutes. Koost S. Vabar, toim M. Laaniste. (Etüüde nüüdiskultuurist 3.) Tallinn–Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuri- ja kirjandusteooria töörühm, 2011, lk 26.

Lõuna- ja Lääne-Eestis, põigetega ka Setumaale ja Põhja-Lätti.² Samuti on veenvalt vaadeldud aeg-ajalt külamaastikele rändama sattuvat Heinsaart kui looduskirjanikku,³ kuid „Rändaja õnnele” järgnenud „Ebatavaline ja ähvardav loodus” kasutas siiski veel suures osas grotesksevõitu linnaõhustikku ning „Ülikond” oli valdavalt linnajuttude raamat. Nii et senini on kehtima jäänud arusaam Heinsaarest kui linnakirjanikust, kelle jaoks linn on „eelistatult tähenduslik, isiklik, emotsionaalselt omaksvõetud koht”.⁴ „Unistuste tappev kasvamine” on aga „Rändaja õnnest” veelgi laiahaardelisemalt ja rõhutatumalt maa ja maastike raamat „siit- ja sealtpoolt Eestimaa teid”. Tervikliku raami jutukogule annabki sihikindel marginaalsete piirkondade, vaikselt omas rütmis sujuva ja üsna tuima külakeskkonna või mingite metsikute tihnikute kaardistamine, eriti tähtsad on Viljandi- ja Läänemaa. Kohakeskus, maastike ja kohtade vaheldamine ning tegevustiku territooriumi väljajoonistamine raamatus on lausa niivõrd tõhus, et raamatu kujunduse juures on tuntud puudust olulisest lisandusest – Eesti kaardist, „et kõiki neid rändurite liikumisi saaks sõrm kaardil jälgida”, ja enamgi, teoses nähakse lausa väljundit kirjandusturismiks: „...eks võiks ette kujutleda raamatu austajate suviseid rännakuid lugude tegelaste jälgedes.”⁵

Siin on täheldatav ka sisuline muutus, nimelt maastikukirjelduste ning seisundite-meeleolude tuntav kokkukõla. See ilmneb kõige mitmekesisemalt pikimas loos „Kui öökull huikab meid”, kus on ka otsesõnu ära märgitud, et rändava minajutustaja meeolude muutumisi tingivad maastikulised iseärasused ja pinnavormide vaheldumised.

² Vt nt E. Ollino, Kohvitass avakosmoses. – Luhtatulek, lk 132.

³ A. Org, Looduskirjanik Heinsaar. – Luhtatulek, lk 147–158.

⁴ M. Velsker, Kus avati Teadmatuse Akadeemia? – Luhtatulek, lk 143.

⁵ Kolm, <http://loterii.blogspot.com/2016/03/mehis-heinsaar-unistuste-tappev.html>

Lihula ja Matsalu askeetlikul pinnasel valdavad „üsna sissepoole suunatud” ja tagasihoidlikud meeolud, kuid „mida viljakamaks muutusid põllud ja kõrgemaks metsad, seda lopsakamaks kasvas minus pühapäevase talupoja rõõm....” (lk 131–132), sünges metsas võtab aga maad sootuks nõiduslik ja hirmusegane tonaalsus, mis loojangukumas mõisavaremetega maastikul lahtub ning asendub unelev-igatseva seisundiga.

Toodud näitest koorub veel üks märgiline asjaolu, mis koondub epiteeti *pühapäevane*. Epiteet vihjab põgususele, hetkelisusele, mis omakorda haakub eespoolse osutusega, et Heinsaar kirjeldab üleüldse kõike episoodiliselt, hetkeks ilmuva ja jälle mööduvana. Olgu tegu tunnete, maagiliste efektide või looduse jõududega – ühel konkreetset hetkel midagi äkki algab (see markeeritakse tüüpiliselt lausetega, nagu „Ja sellega võikski ju siinkohal piirduda, kui ühel päeval poleks juhtunud midagi, mis külas kogu elu ja olemise sassi löi” (lk 7)), ning sama äkki see jälle lakkab, pöörates vahepeal nõksatusi teinud maailma kas siis tagasi lähtepunkti, unustades vahepealse, või juba uueks juhtumiks/seisundiks.

Kuid et ka maastikega samastumisel tekkiv talupojarõõm on pühapäevane ning helgus üürrike, aga mitte tegus osa harjumuspärasest eluviisist – selleski on midagi väga tüüpiliselt heinsaareliliku. Mõnel üksikul tegelasel võivad küll „[k]õik need küla argitoimetused” koraks tuju heaks teha (lk 61), ent see sünnib ennekõike igapäevast rähklemist distantsilt silmitsedes. Heinsaare tegelased, kel enamasti ei ole igapäevaelus erilisi ambitsioone ega pürgimusi (eriti meestegelasel), tõmbuvad pigem endasse ja pelgavad just siis, kui päevi ühtaoliseks muutev rutiin nende elule eemärgi ähvardab anda. Muidugi on Heinsaarelgi tegelasi, kes siiski elavad üsna viisakat argielu, ent see toimub ilma edasiviiva innuta. Elujõudu annab neile esmajoones harjumuspärasest irdumine, sest reeglina on Heinsaare tegelaste loomuses mingi erakliku passiivsuse alge, mis sünnib hallist argielurütmist

pagema: „Aina sagedamini leidis ta end mõtlemast sellele, et õnn on pigem see, kui saab lonkida käed taskus, niisama ümber alevi, lamada pärastlõunati puukuuri taga rohul ning vaadata mere poolt saabuvaid pilvi...” (lk 73). Eriti rõhutatakse ambitsioonitust ja tõise rakenduse vältimist kui õnne tingimust kogumiku avaloos „Mees, kes ei teinud mitte midagi”.

Samas ilmneb „Unistuste tapvast kasvamisest”, et varem või hiljem pöördub mis tahes eneseküllane õnneseisund kas lausa paineks, ohuks või vähemalt melanholiaks. Paineid ja kurvameelsust on raamatus omajagu ning näib, et heinsaarelikult fantastilistes ja maagilistes ilmadest ei piisa õnneks ja täisväärtuslikuks eluks enam lihtsalt logelemisest ega üksindusest. Seda reetis tegelikult juba „Ülikonna” tervikmeeleolu ja eriti nimilugu, mille avangus sõnastus koguni depressiivne seisund: „Ikka jõuab kätte aeg, mil sa ühekorraga avastad, et su parimad sõbrad on sind reetnud, et su naisel on armuke, et su organismi on tabanud mingi senitundmatu viirus, mis töötab kujuneda väga pikaajaliseks, ebamugavaks ja väsitavaks, et su töö ja looming valmistavad sulle vaid pettumust ning et iial ei küüni sa enam saavutusteni, milleni kunagi lootsid jõuda. Saabub aeg, mil kõik avarad ja kutsuvad maanteed jooksevad sinus ühekorraga ummikteedena kokku...”⁶

„Unistuste tappev kasvamine” tegeleb niisuguste murdepunktidega põhjalikumalt ja järjepidevamalt, alates kehalistest jantidest (hulkuvast neerust) ja hingelistest ummikteedest (õnnetust armastusest) kuni sügavamate eksistentsiaalsete segaduste ja konkreetsete aheldatusteni, kusjuures igale vaevusele, olgu füüsilisele või psüühilisele, leitakse tõepoolest tabav maastikuline foon, mille üldilme on, nagu öeldud, tegelese seisundiga kooskõlas. Niisiis ei ole liikumine objektidest tulvil, kitsalt piiritletud ja sihitut kulgemist kammitsevast linnaruumist avarale, hooma-

matule loodusmaastikule kaasa toonud ootuspärast rändaja õnne, seikleja vabadust või ärevat hulkumisrõõmu. Juba raamatu pealkiri ähvardab fataalsusega, mida võib muidugi pidada lihtsalt romantikule omaseks kujundlikuks melanholiaks, sest Heinsaarel on olnud siiski „kaunis, igatsev, romantiline loojahing”.⁷ Kuid pealkirja üldistus on avaram, sest varasemal määral kerge-meelseid kulgemisi ja erutavat püsitusi siit enam ei leia, helgelt erilised meeleoludki vältavad vaid (pühapäevase) viivu. Õnnelikud on eeskätt surijad („Aabel Vikerpuu, õnnelik surija”), elavad armastajad hääbuvad kurvameelsusse („Unistuste tappev kasvamine”, „Surm jäämägede vahel”). Kunagised lustlikud rändajad ja maagiliste jõududega mehkeldavad kelmid on raugenud üksiklasteks ja sihituteks pagejateks sügaval elu häämaras, neis aimub mitte enam kirglik rõõm ja põnevusiha, vaid passiivsus ja raskemeelsus, ängistuski. Nende teekonnad ei ole enam niisama seiklused, vaid tõised ja pingutavad retked, sageli millegi rusuva kütkeist põgenemised („Kuu teine külg”), sunnitud liikumised ahelais („Puhkehetkel”), ekslemised pärast elurentlist uue jõuga ärkamist („Sinine mets”), oma tusatuju, valu ja kentsaka ülbuse maandamised („Kuningas”) – või sootuks püüded „eneses tappa olemise ebamugavat painet” (lk 126, „Kui öökull huikab meid”). Ka ei pihustuta siin enam lihtsalt lustimise eesmärgiga kergeteks liblikateks ega moonduta libekeelseteks rebasteks, mõne üksiku metamorfoosi tõiukejõuks on ennekõike paine (armuvalu), heinsaarelike fantaasiamaänge juhivad tõisemad eksistentsiaalsed motiivid.

Niisiis ei soodusta nüüdsed ruumid enam kelmilikke tempe, need ei ole kergeteks lõbutsemiseks ega lihtsameelselt või frivoolselt naljatlemiseks – Heinsaar on leidnud oma „rasked” maastikud. Ning marginaalsetel ja eriliste välja vaadeteta maastikel võtab tegelasteski maad naiivne ambitsioonitus, melan-

⁶ M. Heinsaar, Ülikond. Jutte 2003–2013. Tallinn: Menu, 2013, lk 29.

⁷ S. Vabar, Maagiline protorealism. – Luhtatulek, lk 83.

hoolne ja varasemast tõsisem hingeseisund. Sellises kooskõlas kipub raamatki mõjuma Heinsaare varasemast loomingu-
gust rusuvamalt, mida süvendab veel seegi, et läbivalt meessoost peategelased on kuidagi naiivselt abitud, ettevõtmistes tuimad ja elulise perspektiivita. Mõned lood jõuavadki pärast efektseid nõksatusi lõpuks tagasi nullpunkti, millega vahepeal lehekülgede viisi kirjeldatule lihtsalt joon alla tõmmatakse. Näiteks hulkuva neeru loos kohtub tegelane pärast lopsakat „ülejäanud elu õnnematukese” maitsmist viimaks taas oma neeruga ning ongi tagasi samas situatsioonis, millest tõukus varem lehekülgede viisi jutustatud lugu.

Ent „Unistuste tapva kasvamine” üleüldist rusuvat atmosfääri ei kehtestagi niivõrd kõrvalised maastikud või rauged kulgemised, kuivõrd just üleüldine sattumuslikkus, tegevuste ja seisundite kirjeldamine pealispinnal ilma sihi näitamise või pinge loomiseta. Peategelased on enamasti lihtsameelsed ja loiud, ise nad naljalt midagi tähenduslikku ette ei võta, kurv nende ellu tekib pigem juhuslikult, kogemata (olgu tegu perekonna loomise või seiklustesse sattumisega), sest miski „kukkus lihtsalt sedaviisi välja” (lk 212). Rändamistelgi on olulisem teekonna kirjeldus kui see,

kuhu välja jõutakse või mida saavutatakse. Heinsaare varasemas loomingu-
s oli sattumuslikkus küll märkimisväärsem ning Epp Annus ongi nimetanud seda kirjanduseks, „mis edasipürgivat ihaahelat peaaegu üldse ei toida. Heinsaarel ei hakka tegevus üldiselt peale mitte tegelaste ihalemisest millegi järele või mõistatuse lahenduse püüdest, vaid tegelased lihtsalt satuvad mingisse olukorda ja siis hakkab nendega midagi juhtuma.”⁸ See „edasipürgiva ihaahela” naljutamine peab paika siiani ning on seda rohkem süvenenud, et passiivsete seikluste fooniks on marginaalne, ihatu, turvaline pastoraalne maastik, mis tulevikuväljavaateid ega ambitsioone just ei õhuta, vaid annab lihtsameelsele, perspektiivi eiravatele tegelastele tuntavama naivismi mündi. Et aga Heinsaar oma maailmadega muud peale ei hakka, kui ainult kirjeldab neid, et ta oma tegelastele tähenduslikumat eesmärki ei anna kui lihtsalt kulgeda ja sattuda, kipub sedalaadi kirjanduse mõjujõudki jääma pühapäevaselt põgusaks.

BRITA MELTS

⁸ E. Annus, Mehis Heinsaar ja kirjanduse allikad. Üleastuvast ja isevoogavast kirjandusest. – Luhtatulek, lk 94.